

Vechiul Testament nella versione di Daniil Panoneanul e la *Biblia de la 1688*

Eugenia DIMA

The author intends to analyse the extent of the influence upon the printed version of the Bible, known as Biblia de la 1688, of the Old Testament translation carried out by Daniil Panoneanul and preserved in the autograph manuscript 4389 from the Romanian Academy Library. To this purpose, a contrastive analysis has been undertaken on the verses of the three versions published in the edition Monumenta linguae Dacoromanorum, Pars I, Genesis and Pars XI, Liber Psalmorum by selecting examples of similar forms between ms. 4389 and Biblia de la 1688, while they differ from ms. 45, that contains the revised version of Spatar Nicolae (Milescu)'s translation. The author concludes that Daniil Panoneanul's translation influenced the printed text at lexical level, though less than ms. 45, which influenced it at lexical, morphological and syntactical level and from which whole verses were sometimes taken.

Key words: the Bible, Romanian translations, Daniil Panoneanul, Biblia de la 1688.

Nel 1916 Al. T. Dumitrescu, sintetizzando le informazioni esistenti sull'attività di Daniil Panoneanul, credeva che nell'anno 1683 questi avesse "rivisto e completato la traduzione della Bibbia rumena, sulla base del lavoro dello Spatar Nicolae", dunque considerava che la traduzione del *Vechiul Testament*, conservata nel ms. 4389 della BAR, fosse una elaborazione della traduzione del boiardo Spatar Nicolae (Milescu)¹. Virgil Căndea fa una rassegna delle opinioni riguardanti il ms. 4389 e nota che "per quasi cinque decenni questo manoscritto è stato ritenuto l'intermediario attraverso il quale i traduttori della *Biblia de la 1688* hanno conosciuto e utilizzato la versione di Milescu". Lo studioso cita gli specialisti da Nicolae Iorga ad Al. Piru, ma anche Ștefan Ciobanu e N. Cartoian, che sostenevano la tesi secondo la quale l'edizione del 1688 dipendesse dal ms. 4389². Virgil

¹ Si veda Al. T. Dumitrescu, *Contribuții la istoriografia românească veche. Despre „Istoria Țării Românești dintru început” și autorul ei, Daniil Panoneanul, fost mitropolit al Ardealului și episcop al Străhăii, precursorul școalei latiniste (1652-1686)*, nel volume *Lui Ion Bianu, amintire*, Bucarest 1916 (uscito nel 1921), p. 227-255.

² Si veda Virgil Căndea, *Răzuna dominantă, Contribuții la istoria umanismului românesc*, p. 128.

Cândea non formula nessuna ipotesi circa il traduttore sconosciuto della versione che si trova nel ms. 4389.

In un primo studio, pubblicato nella rivista „Cronica” nel 1981, il professor N.A. Ursu identifica, attraverso convincenti argomenti linguistici, nella persona di Daniil Panoneanu il traduttore del *Vechiul Testament* del ms. 4389, afferma che si tratta di una traduzione autonoma, ma considera che la copia conservata non rappresenti l'autografo del traduttore³. Ulteriormente riprende l'argomento e, nelle ricerche pubblicate nella rivista SCL del 1995 e del 1999, lo stesso studioso effettua, in base a nuovi documenti, una perizia grafologica, un'analisi linguistica e una indagine della storia della Chiesa, giungendo alla conclusione che il ms. 4389 è un autografo di Daniil, che il testo è stato tradotto tra gli anni 1665-1671 e copiato dal traduttore tra il 1673 e il 1679⁴.

Negli ultimi anni sono usciti anche altri studi in cui sono dettagliatamente analizzati la personalità di Daniil Panoneanu, la sua origine, le funzioni che ha svolto nella gerarchia ecclesiastica, i suoi rapporti con gli alti sacerdoti delle varie province rumene e la traduzione del *Vechiul Testament* del ms. 4389.

Nello studio *Locul Bibliei de la București în istoria culturii, literaturii și limbii române literare (Il posto della Bibbia di Bucarest nella storia della cultura, della letteratura e della lingua rumena letteraria)* del volume 1. *Genesis*, dell'edizione *Monumenta linguae Dacoromanorum*, il professor Al. Andriescu riprende la descrizione delle fonti utilizzate da Daniil: l'edizione greca di Francoforte, 1597, mediata dalla versione dello Spatar Nicolae, l'edizione in slavone di Ostrog e il testo latino⁵, e sottolinea l'osservazione del traduttore che “nella fonte in slavone e in quella latina” si trova anche la terza parte dell'*Ezdra*, “mentre il terzo libro dei Maccabei nella fonte latina non c'è, mentre in quello slavo e in quello ellenico c'è”⁶.

Nello studio *O nouă ediție a Bibliei lui Șerban* (“Una nuova edizione della Bibbia di Serban”), presente nello stesso volume, con riferimento alle discussioni preliminari concernenti i metodi, i principi, il contenuto dell'edizione *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia de la 1688*, Paul Miron osserva: “Grazie a un saggio suggerimento di N.A. Ursu, si riproducono anche le due fonti imparentate: il ms. 45 della BAR, Filiale di Cluj – una copia della traduzione del *Vechiul Testament* dello Spatar Milescu, copia realizzata per il mitropolita Teodosio dell'Ungro-Valacchia (1688-1672, 1679-1708), con aggiunte e miglioramenti – e il ms. 4389 della BAR, cioè un'altra traduzione fatta da più fonti, tra le quali anche la

³ Si veda N.A. Ursu, *Un cărturar puțin cunoscut, de la mijlocul secolului al XVIII-lea: Daniil Andrean Panoneanu*, in „Cronica”, anno XVI, n. 43 (821), 23 ottobre, 1981, p. 5-8.

⁴ Si veda N.A. Ursu, *Activitatea literară necunoscută a lui Daniil Andrean Panoneanu, traducătorul Îndreptării legii (Tîrgoviște, 1652)*, I, in SCL XLVI, 1995, n. 1-6, p. 157-173 e II, in SCL L, 1995, n. 1, gennaio-giugno, p. 139-157.

⁵ *Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia de la 1688. Pars I, Genesis*, p. 16.

⁶ ap. *ibidem*.

Bibbia slavonica di Ostrog (1581), ma che utilizza, in ogni caso, il lavoro del boiardo moldavo come base della *Septuaginta*⁷.

In uno studio precedente, abbiamo seguito certi aspetti legati all'influsso dell'archetipo rumeno dello Spatar Nicolae, soprattutto sul piano lessicale, sulla versione del ms. 4389. Nella presente relazione, ci siamo proposti di esaminare in che misura la traduzione di Daniil Panoneanul abbia influenzato il testo stampato. A tale scopo abbiamo analizzato in parallelo i versetti delle tre versioni pubblicate nell'edizione *Monumenta linguae Dacoromanorum, Pars I, Genesis e Pars XI, Liber Psalmorum* e abbiamo selezionato gli esempi in cui si ritrovano forme simili nel ms. 4389 e nella *Biblia de la 1688*, diverse da quelle del ms. 45.

Genesis			
Verset	Ms. 4389	<i>Biblia de la 1688</i>	Ms. 45
1.21	Și făcu Dumnezeu chitoșii cei mari.	[23] Și făcu Dumnedzău chitoșii cei mari.	Și făce Dumndzău chitoásele cêle mari.
2.2	[1] Și odihni Dumnezeu a șaptea zi de faptele sale ce au făcut.	Și odihni Dumnezău a șaptea zi de toate faptele lui care ce au făcut.	Și răpoosă în dzua a șaptea de toate faptele lui ce au făcut.
2.25	Și era amîndoi dăspuiăț, Adam și muiêrea lui, și nu le era rușine .	[26] Și era amîndoi despuiăț, și Adam și muiêrea lui, și nu să rușina .	Și era amîndoi despuiăț, și cum Adam și muiêrea lui, și nu să stidiia .
15.17	Și cuptoru afumîndu-se și făclii de foc petrecîndu-se pentre despicăturile acêstea.	[26] Și iată cuptoriu afumîndu-să și făclii de foc carele au trecut pren mijlocul despicăturilor acestora.	Și iată cuptor afumîndu-să și făclii de foc carele au petrecut pentre acêstea împărțituri .
22.6	Și luoa Avraam lêmnele järtvei .	Și luo Avraám lêmnele järtvei .	Și luă Avraam lêmnele arderii de tot .
23.8	Să îngrop eu mortul meu înaintea fêței mêle.	Să îngrop mortul meu denaintea fêții mêle.	Să îngrop pre mortul meu denaintea obradzului meu.
26.26	Fihol, voievodul .	Filóh, voievodul .	Filoh, hatmanul .
28.14	Și va fi seminția ta ca nisipul pămîntului.	Și va fi seminția ta ca năsipul pămîntului.	Și va fi seminția ta ca arina pămîntului.
30.16	Te-am năimit pentru mandragora feciorului meu.	Te-am năimit pentru mandragurile feciorului meu.	Te-am năimit pentru mătrăgunile ficiorului meu.
30.32	Să le împărți de acoló toată oaia murgă în oi, și toată albă și pestriță și miei .	Voiu împărți de acoló toată oaia murgă întru miei și toată albă și pestriță întru miei și întru capre.	Voi împărți de acoló Toată oaia murgă întru miei și toată alba și împestrită întru miei și întru capre.
35.8	O îngropără mai jos de	Să îngropă mai jos de	Să îngropă mai gios de

⁷ Paul Miron, *O nouă ediție...*, ap. *ibidem*, p. 3.

36.6	Vitheil, supt stăjar . Tot dobitocul și tot ce agonisise .	Vethil, supt stejar . Toate dobitoacele și toate cîte au agonisit .	Vethil, suptu ghindă . Toate dobitoacele și cîte au cuprinsu .
37.7	Și znopul mieu se sculă și stătu drept.	Și să sculă znopul mieu și stătu drept.	[6] Și să sculă al mieu mănunchiu și stătu drept.
43.31	Și, spălîndu-se la obraz, se conteni de plîns, și ieși afară și zise: „Puneț pâine!”	Și, spălîndu-se pe obraz, ieșind afară, să conteni și zise: „Puneț pâine!”	Și, spălîndu-să pre obraz, ieșindu afară, să ostoi și dzise: „Puneț pâini!”
44.18	Iar Iúda se apropié și zise: „Rogu-te, doamne, să grăiască robul tău înaintea ta să nu te mîinii pre robul tău ...”	Și apropiîndu-se Iúda de dînsul, zise: „Rogu-mă, doamne, grăiască sluga ta înaintea ta și să nu te mîinii pre sluga ta...”	Și apropiîndu-să Iúda de însul, dzise: „Rogu-mă, doamne, grăiască sluga ta înaintea ta și să nu te scîrbești pre sluga ta...”
44.29	Deci de veț lua și pre acesta de la fața mea și i se va întîmpla pre cale răotate, veț duce bătrănêtele mêle cu înrîstăciune în iad.	Deci de veț lua și pre acesta den fața mea și i se va întîmpla lui slăbiciune pre cale, și-m veț pogorî bătrănêtele cu înrîstăciune în iad.	Deci să veți lua și pre acesta den fața mea și i să va tîmpla lui slăbiciune pre cale, și-m veți pogorî bătrănêtele cu scîrbă în iadu.
50.2	Și porânci Iósif slugilor sale carei îngropa să îngroape pre tată-său; [3] și îngropătorii îngropară pre Izrail.	Și porunci Iósif slugilor sale, celor ce era îngropători, ca să îngroape pre tată-său; și îngropară îngropătorii pe Israil.	Și porânci Iosif slugilor sale, celor ce grijescu de gropniță, ca să-l smolească; și-l grijiră de groapă grijitorii cei de groape pre Israil.

Liber Psalmorum

Verset	Ms. 4389	<i>Biblia de la 1688</i>	Ms. 45
1.3	Și frunza lui nu va cădea .	Și frunza lui nu va cădea .	Și frunza lui nu să va scûră .
6.7	[8] Învechit-am întru toți vrăjmașii miei.	Învechiiu-mă întru toți vrăjmașii miei.	Învechiiu-mă întru toți nepriêtenii miei ⁸ .

⁸ Nel ms. 4389 e nella *Biblia* viene frequentemente utilizzato il lessema **vrăjmașii**, mentre nel ms. 45, **nepriêtenii**. Si veda anche: *Psalt.* 5.8; 7.5; 8.2; 9.3; 9.6; 10.11; 12.3; 24.20; 26.10; 30.8; 37.19; 40.2; 54.12; 67.173.4.

- 7.15 [16] Au căzut **în groapa** carea au făcut. [16] Va cădea **în groapa** carea au făcut. [16] Va cădea **întru borta** carea au făcut.
- 8.7 [8] Toate **ai supus supt picioarele lui**. Toate **le-ai supus supt picioarele lui**. Toate **le-ai pus dedesuptul piciorului lui**.
- 9.27 [25] Pîngărescu-se căile lui în toată vrîmea, iau-se **judecățile** tale de la fața lui, stăpîni-va pre toți **vrăjmașii** săi. Strică-se **judecățile** tale de cătră fața lui, tuturor **vrăjmașilor** lui va stăpîni de tot. Strică^v-să **judetele** tale de cătră fața lui, a tuturor **neprietenilor** lui va stăpîni de tot.
- 9.30 [10] Va stăpîni el pre **săraci**. [33] Va stăpîni el pre **săraci**. [33] Va stăpîni el pre **mêseri**.
- 33.6 [7] Strigat-au sâracul acesta, și l-au auzit Domnul și l-au mîntuit **den toate scîrbele lui**. Sâracul acesta au strigat, și Domnul au ascultat pre dînsul, și **den toate scîrbele lui** mîntui pre el. Acesta sâracul au strigat, și Domnul au ascultat pre însul și **dentru toate îngustările lui** mîntui-l pre el.
- 33.13 [15] **Ferêște-te de rău** și fă bine, cearcă pacea și o gonêște. [14] **Ferêște-te de rău**, și fă bine, cearcă pacea și o gonêște pre ea. [14] Abate-te de rău și fă bine, cearcă pacea și o gonêște pre ea.
- 36.40 Și ajutoriul lor Domnul, și-i **va izbăvi** și-i va scoate den cei păcătoși. [42] Și le va ajuta lor Domnul, și **va izbăvi** pre dînșii, și-i va scoate pre ei de la cei păcătoși. [42] Și le va ajuta lor Domnul, și **va mîntui** pre înșii și-i va scoate pre ei dentru cei păcătoși.
- 37.14 [15] Și fui ca omul cela ce n-aude, și cela ce n-are în gura lui **muștrare**. [15] Și mă făcui ca un om ce nu aude, și n-are în gura lui **muștrări**. [15] Și mă făcui ca un om ce nu aude, și nu avînd întru gura lui **certări**.
- 43.17 [16] Toată zioa iaste rușinea mea înaintea mea, și **rușinea** fêței mêle m-au acoperit. Toată zioa rușinea mea înaintea mea iaste, și **rușinea** obrazului meu mă acopere. Toată dzua rușinea mea den preajma mea iaste, și **stîdînța** obrazului meu mă acoperi.
- 44.4 Încinge-ți sabiia, putêrnice, la **coapsa ta**. Încinge sabiia ta pre **coapsa ta**, putêrnice. Încinge sabiia ta pre **stînghea ta**, putêrnice.
- 44.11 **Stātu** împărăteasa de-a dreapta ta, îmbrăcată în haine cu aur împistrite. Înainte **stātu** împărăteasa den dreapta ta, cu îmbrăcăminte cu aur îmbrăcată împistrită. **Dvori** împărăteasa den dreapta ta, cu îmbrăcăminte cu aur îmbrăcată împistrită.
- 46.2 [3] Că Domnul cel prea înalt, împărat **înfricoșat**, mare preste tot pămîntul. Căci Domnul e prea înalt, **înfricoșat**, împărat mare preste tot pămîntul. Căce Domnul prea înalt, **strășnic**, împărat mare preste tot pămîntul.
- 49.11 [10] Că toate fierile **dumbrăvilor** sînt ale mêle, și dobitoacele munților, și boii. Căci ale mêle sînt toate hiarăle **dumbrăvii**, dobitoace în munți, și boi. Căce ale mêle sînt toate hiarăle **țarenii**, dobitoace întru munți, și boi.
- 49.16 [15] Și mă chiiamă în Și mă cheamă pre mine în Și mă cheamă pre mine

- zioa grijii tale, și te voi lua, și **mă vei proslăvi**».
- 51.4 [7] Pentru-acêea te va surpa Dumnezeu pînă în sfîrșit, zmulgă-te și te mute den lăcașul tău, și rădăcina ta den **pămîntul celor vii**.
- 55.13 Că **ai izbăvit** sufletul meu den moarte (ochii miei den lacrăme) și picioarele mēle den alunecare.
- 57.5 [6] Carea să nu auză glasul celor ce dăscîntă, și otrăvind se otrăvește de cel **înțelept**.
- 58.13 **Rîsipêște-i** cu putêrea ta și-i pogoară, Doamne, sprejinatoriul meu.
- 59 [Titlu] [1] În sfîrșit, de cēle ce **se vor schimba** în scrierea stîlplului lui David întru învățătură.
- 63.9 Și **se turburară** toți ceia ce i-au văzut, [10] Și se-au temut tot omul.
- 67.15 Cînd va împărți Cel Ceresc împărații pre dînsele, **omeți-se-vor** în Selmon.
- 67.16 Muntele lui Dumnezeu, **munte gras, munte închiegat**, munte gras.
- 72.26 [27] Că iată că ceia ce **se dăpărtează** de tine vor peri; pierdut-ai de la tine pre tot curvariul.
- 73.18 [17] Tu ai făcut toate **hotarēle** pămîntului, secerișul și primăvara tu ai zidit.
- zioa necazului tău, și te voi scoate și **mă vei proslăvi**»
- [5] Pentru acêea Dumnezău te va surpa desăvîrșit, să te zmulgă și să te rădice de la lăcașul tău, și înrădăcinarea ta de la **pămîntul celor vii**.
- Căce **ai izbăvit** sufletul meu den moarte, ochii miei de lacrămi și picioarele mēle de la lunecare.
- Carea nu va auzi glasul celor ce cîntă, otrăvește-se otrăvindu-se de **înțelept**.
- [12] **Rîsipêște pre dînșii** cu putêrea ta și pogoară-i pre dînșii, scutitoriul meu, Doamne.
- La săvîrșit, celor ce **se vor schimba** spre scrisoarea stîlplului lui David, spre învățătură.
- [8] **Turburară-să** toți carii vād pre dînșii, și să temú tot omul.
- Cînd osebêște Cel Ceresc împărați preste el, **omeți-se-vor** în Selmon.
- Muntele lui Dumnezeu, **munte gras**. [16] **Munte închiegat, munte gras**.
- Căci iată, cei ce **să depărtează pre sine** de la tine pier, pierduș de la tine de tot pre cel ce curvêște.
- Tu ai făcut toate **hotarēle** pămîntului, vară și primăvară, tu ai zidit pre êle.
- în dzua năcazului tău, și voi ieși, și **mări-mă-vei**».
- [5] Pentru acêea Dumnezău să te surpe desăvîrșit, zmulgă-te și te rădice de la lăcașul tău, și înrădăcinarea ta de la **pămîntul viilor**.
- Căce **ai mîntuit** sufletul meu dentru moarte, ochii miei de la lacrămi³ și picioarele mēle de la lunecare.
- Carea nu va audzi glasul celora ce cîntă, otrăvește-să otrăvindu-să de **măiestru**.
- [12] **Rășchiră-i** pre înși cu putêrea ta, și pogoară-i pre înși, scutitoriul meu, Doamne.
- La săvîrșit, celora ci **să vor primeni**, spre a lui David, spre învățătură.
- [8] **Întristară-să** toți carii vādu pre înși, și să temu tot omul.
- Cînd usăbêște Cel Ceresc împărați preste el, **zăpăzi-să-vor** în Selmon.
- Măgura lui Dumnezău, **măgură grasă**. [16] **Măgură îmbrîndzită, măgură grasă**.
- Căce iată ceia ce **îndălungază pre sine** de la tine pier; pierduși de tot pre cela ce curvêște de la tine.
- Tu ai făcut toate **înfrîmșeturile** pămîntului, vară și primăvară tu ai zidit pre êle.

75.9	[10] Când se va scula Dumnezeu la judecatǎ , sǎ mîntuiascǎ pre toți blînzii pǎmîntului.	Cînd se va scula la judecatǎ Dumnezǎu, ca sǎ mîntuiascǎ pre toți blînzii pǎmîntului.	Cînd sǎ sculǎ Dumnedzǎu la judet , ca sǎ mîntuiascǎ pre toți blîndzii pǎmîntului.
77.43	Și va înmulți a întoarce urgiia sa, și nu va așța mîniia sa de tot.	Și va înmulți a întoarce mîniia lui, și nu va așța toatǎ mîniia lui.	Și va înmulți a înturna mîniia lui, și nu va așța toatǎ mîniia lui.
80.8	[10] Sǎ nu fie în tine dumnezeu nou , nici sǎ te închini dumnezeului celui strein.	Nu va fi întru tine dumnezǎu nou , nici te vei închina la dumnezǎu strein.	Nu va fi întru tine dumnedzǎu proaspăt , nice te vei închina la dumnedzǎi striini.
80.15	[17] Și i-au hrănit den grăsimea grîului , și den piatrǎ i-au sǎturat de miere.	[14] Și hrăni pre ei den grăsimea grîului , și den piatrǎ cu miere au sǎturat pre dînșii.	[14] Și-i hrăni pre ei dentru seul grîului , și den piatrǎ miere au sǎturat pre înșii.
89.12	Cǎ au venit pre noi blîndete , și ne vom certa.	Cǎci au venit blîndete preste noi, și ne vom certa.	Cǎce au venit liniște preste noi, și ne vom certa.
101.6	De glasul suspinǎrii mēle se lipi osul meu de carnea mea .	De glasul suspinului meu sǎ lipi osul meu de carnea mea .	De glasul suspinului meu lipi-sǎ osul meu de trupul meu .
102.15	Omul ca iarba, zilele lui ca floarea cîmpului , așa va înflori.	Omul ca iarba, zilele lui ca floarea cîmpului , așa va înflori.	Omul ca iarba, dzilele lui ca floarea țarenii , așa va înflori.
103.7	[6] Fǎrǎfundul ca o hainǎ îmbrǎcǎminte lui; apele vor sta pre munți.	Fǎrǎfundul ca o hainǎ îmbrǎcǎminte lui, preste munți sta-vor ape.	Bezna ca o hainǎ îmbrǎcǎminte lui, preste munți sta-vor ape.
104.31	[32] Puse ploile lor grîdinǎ ; foc pîrjolind în țara lor.	Puse ploile lor grîdinǎ ; foc arzînd în pǎmîntul lor.	Puse ploile lor piatrǎ ; foc ardător întru pǎmîntul lor.
109.5	Domnul de-a direapta ta; sfârîmat-au pre împǎrați în zioa urgiei sale.	[6] Domnul den direapta ta; sfârîmat-au în zioa urgiei lui împǎrați.	[6] Domnul den dreapta ta; înfrîne în dzua urgiei lui împǎrați.

Dal paragone effettuato si possono formulare le seguenti conclusioni:

Gli elementi linguistici comuni al ms. 4389 e alla *Biblia de la 1688*, diversi da quelli del ms. 45, sono circoscritti soprattutto a livello lessicale. Se vengono eliminate le soluzioni comuni di sostituzione di alcuni lessemi ritenuti regionali, possiamo affermare che l'influsso del ms. 4389 sul testo stampato della *Biblia* è relativamente ridotto rispetto all'influsso del ms. 45, dal quale invece sono stati spesso riprodotti interi versetti, numerosi costrutti, calchi, lessemi, come è stato illustrato in studi precedenti.

Faremmo inoltre un'altra osservazione fuori tema, ma che deriva anche da questa indagine. Il fatto che Dosoftei, che ha lavorato alla revisione della traduzione dello Spatar Nicolae, fosse preoccupato dalla realizzazione della sua

Psaltire în versuri, publicata nel 1673, ha influenzato la qualita del testo dei Salmi del ms. 45 e ciò può essere osservato dal numero ridotto di modifiche operate dai revisori valacchi e la ripresa per intero di più versetti rispetto ad altri libri veterotestamentari.

Bibliografia selettiva

- Andriescu, Al., 1998, *Locul Bibliei de la București în istoria culturii, literaturii și limbii române literare*, în MLD I, *Genesis*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 7-45
- Câdea, V., 1979, *Rațiunea dominantă, Contribuții la istoria umanismului românesc*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, p. 83-221
- Gheție, I., Mareș, Al., 1985, *Originile scrisului în limba română*, Editura științifică și enciclopedică, București
- Onu, L., 1989, *Considerații pe marginea paternității unei versiuni românești a Mântuirii păcătoșilor a lui Agapios Landos. Cîteva probleme de metodă*, în „Memoriile Secției de filologie și literatură”, seria IV, tomul XI, p. 29-38
- Onu, L., 1991, *Din tradiția manuscrisă a traducerii românești a Mântuirii păcătoșilor*, în „Revista de istorie și teorie literară”, XXXIX, 1989, nr. 3-4, p. 335-340
- N.A. Ursu, 1995 (2003), *Activitatea literară necunoscută a lui Daniil Andrean Panoneanul, traducătorul Îndreptării legii (Tîrgoviște, 1652)*, I, în SCL XLVI, 1995, nr. 1-6, p. 157-173 și II, în SCL L, 1995, nr. 1, ianuarie-iunie, p. 139-157. Reluare în volumul *Contribuții la Istoria culturii românești în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Editura Cronica, Iași, 2003, p. 7-133
- Ursu, N.A., 1985, *Din nou despre paternitatea traducerii Istoriilor lui Herodot și despre revizia Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu*, în „Limba Română” XXXIV, 1985, nr. 1, p. 30-45
- Ursu, N.A., 1981, *Un cărturar puțin cunoscut, de la mijlocul secolului al XVII-lea: Daniil Andrean Panoneanul*, în „Cronica”, XVI, 1981, nr. 43, p. 5
- Ursu, N.A., 2003, *Contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Editura Cronica, lo studio: *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu*

Edizioni

MLD = *Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia de la 1688*, Pars I, *Genesis*, autori: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Elsa Lüder, Paul Miron, Mircea Roșian, Marietta Ujică, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1988, Pars XI, *Liber Psalmorum*, autori: Alexandru Andriescu, Eugenia Dima, Mihai Alin Gherman, Gustavo-Adolfo Loria-Rivel, Elsa Lüder, Paul Miron, N.A. Ursu, 2003